KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 10 — ČÍSLO 6

OBSAH

KAČALA, J.: Slovenská jazykoveda a aktuálne potreby socialistickej spoločnosti . . . 193
KRÁĽ, Á.: Preberanie cudzích slov a znelostná asimilácia . 197
ORAVEC, J.: Záporový genitív . 202
SABOL, J.: Rozloženie prízvučných a neprízvučných slabík v spisovnej slovenčine . . . 206
UHLÁR, V.: Ľudové etymológie názvov z Liptova 209

Diskusie

DVONČ, L.: Poznámka k názvom *Manila* a *Sevilla* . . . 216

Rozličnosti

Skloňovanie názvov typu *epifarynx*. I. Masár 217

Správy a posudky

Kniha o dejinách nášho spisovného jazyka. J. Oravec . 219
Školský dozor a slovenčina. J. Janek 222

Spytovali ste sa

Päť odpovedí pracovníkom ČSTK v Bratislave. G. Horák 223

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 10 — 1976 — ČÍSLO 6

Slovenská jazykoveda a aktuálne potreby socialistickej spoločnosti

JÁN KAČALA

1. Potreby rozvitej socialistickej spoločnosti sa vo zvýšenej miere odrážajú aj v činnosti jazykovedcov a v celkovej orientácii jazykovedného výskumu. Reagovanie jazykovedy na potreby socialistickej spoločnosti sa prejavuje tak vo výskumnej práci a v oblasti aplikovaného výskumu, ako aj vo vedecko-organizačnej zložke.

2. Výrazný podiel na vedeckovýskumnej činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV — najmä z hľadiska jeho teoretického a metodologického profilu — má riešenie širokého okruhu otázok spojených s budovaním teoretických základov marxisticky orientovanej jazykovedy. Patrí sem jednak aktívna účasť pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na príprave a priebehu seminára jazykovedcov komunistov, ktorý sa konal 17. mája 1973 v Prahe (materiál vyšiel v zborníku O marxistickú jazykovedu v ČSSR vo Vede, vydavateľstve SAV r. 1974) a jednak účasť vedúcich pracovníkov ústavu na riešení úlohy štátneho programu základného výskumu č. VIII-6-6/6 s názvom Princípy marxistickej jazykovedy a kritika buržoáznych koncepcií v lingvistike. V rámci tejto úlohy sa riešia také spoločensky závažné výskumné témy, ako je vzťah jazyka a myslenia, vzťah jazyka a spoločnosti, dejiny jazykovedy a analýza jazykovedného štrukturalizmu, najmä v slovenskej jazykovede. Kritický rozbor nemarxistických koncepcií jazyka a jazykovedy sa začal kritikou hlavných predstaviteľov Pražskej školy, najmä N. S. Trubeckého a čiastočne R. Jakobsona v rámci prednášok na pôde Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, z novších prác treba spomenúť knižnú publikáciu Gy.

Décsyho Die linguistische Struktur Europas z r. 1973, ktorej teoretické východisko a ideologický postoj kriticky rozobral zo slovenskej strany J. Ružička (v referáte na spoločnom zasadnutí vedeckých kolégií SAV a ČSAV v r. 1974 v Bratislave), z českej strany A. Erhart (v podrobnej recenzii uverejnenej v časopise Slovo a slovesnost, *36,* 1975, s. 325—330). Aj z tohto príkladu vidieť, že pri riešení základných teoretických otázok marxistickej koncepcie jazyka a jazykovedy postupuje slovenská a česká jazykoveda spoločne a vo vzájomnej spolupráci. V tom možno vidieť nový aspekt vo vzájomných vzťahoch slovenskej a českej jazykovedy, ktorý plne zodpovedá základným cieľom našej socialistickej spoločnosti. Spolupráca medzi Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV a Ústavom pro jazyk český ČSAV má dnes už spoľahlivú základňu v písomnej dohode, ktorú obidve akademické pracoviská uzavreli r. 1975.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV spolupracuje aj pri príprave vedeckej konferencie o štrukturalizme s Ústavom filozofie a sociológie SAV. Možno tu teda hovoriť o nadväzovaní a rozvíjaní interdisciplinárnych vzťahov, a to práve pri kritickom rozbore nemarxistických koncepcií a názorov, ktoré sa týkajú viacerých vedných disciplín.

O výsledkoch budovania marxistickej koncepcie jazyka a jazykovedy referujú pracovníci ústavu aj na medzinárodných fórach, ako to dokladá aktívna účasť J. Horeckého na medzinárodnej konferencii o metodológii vedy v Kanade r. 1975.

3. V rámci utvárania marxistickej koncepcie jazyka a jazykovedy sa osobitný význam pripisuje vybudovaniu teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti. Nová teória sa tvorí jednak v nadväznosti na doterajšie výskumné výsledky v tejto oblasti a jednak ako dialektická negácia týchto výsledkov, ako kritika doterajších výsledkov. Táto črta je charakteristická najmä pre celoštátnu vedeckú konferenciu o teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ktorú usporiadala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v dňoch 21.—23. januára 1976 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach (správu o nej pozri v Kultúre slova, *10,* 1976, s. 176—178; kompletný materiál vyjde v osobitnom zborníku). V základnom referáte J. Horeckého, ale aj v ostatných referátoch slovenských a českých bádateľov v oblasti spisovného jazyka a v mnohých diskusných príspevkoch sa vyzdvihovali ideologické, politické a vôbec spoločenské aspekty teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry a zdôrazňovala sa požiadavka vo zvýšenej miere prizerať pri utváraní tejto teórie na potreby rozvitej socialistickej spoločnosti. Výsledkom konferencie je náčrt novej teórie spisovného a národného jazyka, vychádzajúci z jazykovej situácie v našej súčasnej spoločnosti, ktorý vidí národný a spisovný jazyk diferencovanejšie ako doterajšie teórie a väčšmi prizerá na roz-

manité komunikačné situácie, v ktorých sa používa národný a spisovný jazyk, ako aj na spoločenskú podmienenosť fungovania rozličných foriem národného jazyka v spoločenskej komunikácii a na spoločenské potreby pri rozvíjaní a kultivovaní spisovného jazyka.

Otázky marxistickej koncepcie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti budú aj na programe medzinárodnej vedeckej konferencie o jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti, ktorú usporiada Ústav pro jazyk český ČSAV v Prahe v dňoch 14.—18. júna 1976. Na tejto konferencii sa aktívne zúčastnia aj vedeckí pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Významné miesto pri riešení základných otázok teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti bude mať aj spolupráca Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV s Ústredným jazykovedným ústavom Akadémie vied NDR v Berlíne. Táto spolupráca sa rozvíja na základe písomnej dohody, ktorú obidve pracoviská uzavreli r. 1975.

4. S výskumom teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry je úzko spätý aplikačný výskum v okruhu jazykovej výchovy, popularizácia najnovších jazykovedných poznatkov a prenášanie týchto poznatkov do každodennej jazykovej praxe. Touto zložkou práce sú jazykovedci spojení bezprostredne s jazykovou a vôbec spoločenskou praxou. Táto práca má popri odbornej aj výraznú politickú stránku, lebo v nej musí ísť o citlivé zváženie toho, čo a kedy, za akých podmienok možno a treba prenášať do spoločenskej praxe, v nej musia jazykovedci predvídať možnú reakciu verejnosti na zásah do spoločenskej komunikácie; ide tu teda o sféru regulovania jazykovej praxe, t. j. o sféru jazykovej politiky. Preto je prirodzené, že tomuto okruhu jazykovednej činnosti venujú zvýšenú pozornosť aj vedúce politické zložky našej spoločnosti a vedúce orgány Slovenskej akadémie vied. Podrobne posúdili činnosť jazykovedcov v okruhu jazykovej kultúry a jazykovej výchovy, vyslovili podporu tejto činnosti, ale zároveň zdôraznili jej politické a spoločenské aspekty, ktoré vystupujú do popredia práve v období budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti v podmienkach triedne rozdeleného sveta.

Súčasťou aplikačného výskumu v tomto okruhu je rozsiahla popularizačná činnosť Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (vedenie popularizačných jazykových rubrík v Československom rozhlase v Bratislave, v denníku Pravda a v ďalších denníkoch a časopisoch), expertízna činnosť pre najvyššie stranícke a štátne orgány, podniky, úrady a ďalšie inštitúcie, ako aj ústavná jazyková poradňa, ktorá slúži širokému okruhu záujemcov o otázky jazykovej kultúry z celej našej republiky.

5. Výrazný politický aspekt má aj vedecký výskum kontaktov slo-

venčiny s inými jazykmi, najmä s češtinou a ruštinou. Táto oblasť jazykovednej práce nadobúda osobitný politický význam v období socialistickej ekonomickej a kultúrnej integrácie. Konfrontačný výskum slovensko-český a najmä slovensko-ruský zaznamenal už viaceré pozoruhodné vedecké výsledky najmä v okruhu slovnej zásoby: patrí sem vydanie päťzväzkového Veľkého rusko-slovenského slovníka, ktorý vyšiel vo Vydavateľstve SAV v Bratislave v r. 1960—1970, ďalej dokončenie konceptu Česko-slovenského slovníka a odovzdanie I. dielu Veľkého slovensko-ruského slovníka do výroby. Pravdaže, veľká robota v okruhu konfrontačného výskumu slovensko-českého a slovensko-ruského, najmä v oblasti gramatiky, jazykovedcov ešte len čaká.

Pokiaľ ide o vedecko-organizačnú stránku jazykovedného výskumu, žiada sa spomenúť predovšetkým to, že tento výskum má pevnú organizačnú bázu v tom, že je začlenený do štátneho programu základného výskumu na 6. päťročný plán rozvoja národného hospodárstva (je to hlavná úloha VIII-5-11 Štruktúra a vývin slovenčiny a jej vzťahy k iným jazykom) a že koordinačná práca je sústredená na hlavnom pracovisku tejto hlavnej úlohy — v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Z hľadiska náplne hlavnej úlohy VIII-5-11 treba zdôrazniť najmä to, že prvoradá pozornosť sa venuje výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny a jej kultúry, ako aj fungovaniu spisovného jazyka v celospoločenskej komunikácii v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti. Novou črtou projektu uvedenej úlohy je to, že integrálnu súčasť všestranného výskumu slovenského národného jazyka tvorí porovnávací aspekt, t. j. skúmanie vzťahov slovenčiny k iným, najmä príbuzným, resp. aj ďalším významným európskym jazykom.

Na úvodnom oponentskom konaní o čiastkových úlohách hlavnej úlohy č. VIII-5-11 a o projekte celej hlavnej úlohy sa konštatovala spoločenská aktuálnosť koncepcie hlavnej úlohy a vyzdvihlo sa jednak primerané rozčlenenie hlavnej úlohy na čiastkové úlohy, ako aj vhodný výber hlavných výskumných tém a jednak to, že na riešení hlavnej úlohy sú zainteresované všetky dôležité jazykovedné pracoviská z celej Slovenskej socialistickej republiky. Takto sa hlavná úloha štátneho programu základného výskumu č. VIII-5-11 na 6. päťročnicu stáva základným organizujúcim princípom celého jazykovedného výskumu v Slovenskej socialistickej republike.*

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

* Podstatnú časť tohto príspevku predniesol autor v diskusii na aktíve vedeckých pracovníkov spoločenskovedných ústavov SAV, ktorý sa konal 24. III. 1976 v Bratislave. Na aktíve sa prerokovali aktuálne otázky rozvoja spoločenských vied v SAV v súvise so zjazdom KSS a XV. zjazdom KSČ.

Preberanie cudzích slov a znelostná asimilácia

(Kapitoly zo slovenskej ortepie)

ÁBEL KRÁĽ

Zákonitosti zvukového preberania cudzích slov do slovenčiny vo zvukovej rovine by si zaslúžili monografické spracovanie. Napríklad výslovnosťou prevzatých slov v češtine sa zaoberal kolektív pracovníkov fonetického laboratória Ústavu pro jazyk český ČSAV. Výsledky tejto kolektívnej práce vychádzajú ako druhý diel českej ortoepickej príručky (Výslovnost spisovné češtiny II — porov. Buchtelová — Švestková, 1975, s. 138).

Zložitosť tejto problematiky vyplýva z toho, že pri preberaní slov z iných jazykov stretávajú sa rozličné jazykové systémy. *Preberajúci jazyk* (v našom prípade slovenčina) prispôsobuje svojmu systému cudzie jazykové prvky (prvky iného systému, t. j. prvky *odovzdávajúceho jazyka),* pričom sa môžu rozličným spôsobom vyrovnávať napätia medzi dvoma jazykovými systémami.

Všeobecne pre stupeň zdomácnenia pôvodne cudzieho slova je dôležitá pôvodná podoba preberaného prvku a jeho odlišnosť od prvkov preberajúceho jazyka (t. j. miera príbuznosti obidvoch jazykov), frekvencia preberaného prvku (slova) a dĺžka jeho používania v preberajúcom jazyku. Zaujímavé by bolo napr. skúmať, aké osobitné zákonitosti sa prejavujú pri preberaní slov do slovenčiny z rozličných jazykových typov.

Na zdomácňovanie cudzích slov môžu vplývať aj nejazykové činitele.

Problematiku výslovnosti prevzatých slov nemožno vyčerpať v takomto článku. Pokúsime sa iba naznačiť niektoré zákonitosti a uviesť určité triedy prevzatých slov v slovenčine z hľadiska fungovania znelostnej asimilácie v spisovnej slovenčine. Najprv si všimneme, aké všeobecnejšie zákonitosti sa prejavujú pri preberaní a zdomácňovaní cudzích slov, až potom sa budeme osobitne zaoberať znelostnou asimiláciou v prevzatých slovách.

V procese preberania a zdomácňovania cudzích slov sa uplatňujú najmä tieto všeobecné zákonitosti:

1. Pôvodne cudzie slovo sa prispôsobuje hláskovo tak, že sa cudzie zvukové prvky (hlásky) nahrádzajú zvukovo najbližšími (príbuznými) slovenskými hláskami. Dôležitú úlohu pritom zohráva hláskova a fonologická sústava slovenčiny a jej vzťah k sústave odovzdávajúceho jazyka (Kráľ, 1974b, c, s. 51—82). V prevzatých slovách sa v slovenčine vyslovujú aj hlásky [ö, ü, ő, ř], resp. [ə] (porov. Kráľ, 1975, s. 69—71).

Hláska [ř] sa vyslovuje v českých miestnych a osobných menách. Hláska [ə] najčastejšie prichádza s anglickými slovami, ktoré ešte nezdomácneli, a častejšie sa vyslovuje najmä v anglických vlastných menách. V zdomácnených slovách sa hláska [ə] nevyslovuje. Vyslovujeme ju však pri vymenúvaní hlások, resp. písmen slovenskej abecedy, hoci si to zvyčajne neuvedomujeme. Súvisí to so samou podstatou artikulácie: Najmenšia jednotka reči, ktorú vieme samostatne vysloviť, nie je totiž hláska, ale slabika (porov. Kráľ, 1974a, s. 77n.) Preto môžeme povedať [á, é, í, ó, ú] (sú to hlásky, ale súčasne slabiky), no k spoluhláskam pridávame samohlásku. Vyslovujeme [bé, cé, dé, ef] alebo [bə, cə,, də, fə] atď. Osobitná situácia sa vyvinula pri dvojhláskach. Tzv. i-ové dvojhlásky pri vymenúvaní zvyčajne vyslovujeme ako dvojslabičné komplexy so spoluhláskou *j:* [ija, ije, iju]. Dvojhlásku *ô* však aj pri vymenúvaní spravidla vyslovujeme jednoslabične: [u̯o].

Slovenčina sa zásadne vyhýba miešaniu cudzích a domácich zvukových prvkov, t. j. domácej a cudzej výslovnosti, ak nejde o citát alebo ak sa osobitne neuvedie (alebo z kontextu nerozumie), že ide o citátovú situáciu. Ak sa totiž cudzie slovo v slovenskom kontexte nedá chápať ako citát, pôsobí s pôvodnou výslovnosťou neprirodzene, cudzo a vyumelkovane (afekovane).

Tak napr. všetky cudzie samohláskové zvuky (okrem ö, ü, ő) sa nahrádzajú v prevzatých slovách slovenskými samohláskami: francúzske zatvorené a otvorené *e* [ę, ę, resp. ɛ] — sa nahrádza slovenským *e,* ruské [i] sa nahrádza slovenským *i,* francúzske nosové samohlásky sa nahrádzajú spojením príslušnej slovenskej samohlásky s nosovou spoluhláskou, rozličné typy *r* nahrádzajú sa slovenským končekovým kmitavým [r] atď. Zdomácňovanie dokonca pokračuje ešte ďalej tak, že aj v zdomácnených slovách sa hlásky *ö, ü* postupne môžu nahrádzať domácimi samohláskami (porov. Kráľ, 1975, s. 69—70).

Toto je základné a najdôležitejšie pravidlo o preberaní slov z iných jazykov do slovenčiny z hľadiska ich zvukovej podoby.

2. Východiskom zvukového preberania slova je jeho výslovnosť v jazyku, z ktorého sa preberá. Platí to najmä v tých prípadoch, keď sú v odovzdávajúcom jazyku veľké rozdiely medzi pravopisom a výslovnosťou (francúzština, angličtina) a keď ide o menej známe (tzv. exotické) jazyky alebo o jazyky s iným typom písma, ako má slovenčina (čínština, arabčina). Inak sa pri preberaní slova do slovenčiny prejavuje aj vplyv písomného obrazu slova v odovzdávajúcom jazyku a v slovenčine. Veľmi zreteľne to vidno pri preberaní slov z blízkych (príbuzných) jazykov, napr. z ruštiny.

Napr. ruské redukované (neprízvučné) samohlásky sa v slovenčine nevyslovujú. Samohlásky v prevzatých ruských slovách sa vyslovujú v súlade s pravopisom (v ruštine a slovenčine). Týka sa to aj redukovaných

ruských samohlások, ktoré nemajú zvukové ekvivalenty v slovenčine. Ale ak inventár slovenských hlások (spolu s pravopisom) dovoľuje presnejšie reprodukovať výslovnosť v ruštine, pridržiava sa slovenčina ruskej výslovnosti, a nie pravopisu. Odráža sa to potom aj v slovenskom pravopise (porov. kapitolu Hlavné zásady prepisu z azbuky do latinky v Pravidlách 1971, s. 106—107; Kučerová, Ruštinár, 1971, s. 99—106, Dorotjaková, 1974, 344—348).

Podľa toho, či je pri preberaní slova rozhodujúci pravopis alebo výslovnosť, dalo by sa hovoriť o optickom a akustickom spôsobe preberania cudzích slov do slovenčiny. Najčastejšie je to však tak, že tieto dva spôsoby sa kríšia, obmedzujú a dopĺňajú (ako príklad nám môže slúžiť ruština), a ak sa vyskytnú dvojtvary, môžu sa využívať funkčne (porov. výslovnosť slova *kanoe, parfum;* Kráľ, 1974, s. 69; 1975, s. 69—71).

3. Cudzie slová sa prispôsobujú aj zákonitostiam spájania (kombinácie) hlások v spisovnej slovenčine. Napríklad niektoré spoluhláskové (ale aj iné) skupiny, ktoré sa nevyskytujú v domácich slovách, odstraňujú sa aj v prevzatých slovách. Sú to napr. kombinácie spoluhlások *sb, tb, fg* a i. Kombinácie *t, d, n, l + i, e* sa zasa postupne menia na *ť, ď, ň, ľ + i, e,* resp. *i+e, i+a* na [i̯e, i̯a] atď. (porov. Kráľ, 1975, s. 46—51, 68—72, 101—106).

4. Cudzie slová sa pri preberaní prispôsobujú aj tak, aby mohli dobre fungovať v kontexte s domácimi slovami — v slovenskej vete. Zvyčajne sa podľa formálnych znakov (zakončenie slova) zaraďujú k určitému slovnému druhu (niekedy sa pritom mení ich zakončenie) a vyjadrujú sa na nich gramatické kategórie príslušného slovného druhu (napr. rod, číslo, pád, osoba, čas atď.). Pritom sa zvyčajne správajú ako domáce slová. Napr. v prevzatých slovách sa pred ohýbacími príponami *i, e* alebo pred domácimi príponami, ktoré sa začínajú na *i, e,* mäkčia predchádzajúce spoluhlásky *t, d, n, l* (porov. Kráľ, 1975, s. 9—14, 68—72). Prevzaté slová zriedkavo zostávajú neohybné *(kanoe, klišé* atď.).

5. V prevzatých slovách sa niekedy uskutočňujú aj také zmeny, ktoré sa ťažko samostatne vysvetľujú nielen z hľadiska systému odovzdávajúceho jazyka, ale aj z hľadiska systému preberajúceho jazyka (slovenčiny). Zdá sa, že sa na nich prejavuje akási interferencia dvoch jazykových systémov. Napr. skupina hlások [ks] (v písme *x*), vyskytujúca sa v cudzích a prevzatých slovách, vyslovuje sa buď ako [ks], buď ako [gz]. Zo zákonitostí znelostnej asimilácie v slovenčine vyplýva výslovnosť [gz] v slovách *exhibícia, exmajster, ex libris* [egzhibíci̯a, egzmai̯ster, egz‿libris]. Lenže výslovnosť *x* ako [gz] v slovách typu *exil, existovať* sa už znelostnou asimiláciou v slovenčine dá ťažšie odôvodniť, lebo v týchto slovách nepociťujeme morfematickú hra-

nicu po časti *ex-*. Napokon výslovnosť *x* ako [gz] v slove *exemplár* nie je odôvodnená ani z etymologického hľadiska, lebo v latinčine i gréčtine sa *x* medzi dvoma samohláskami vyslovovalo ako [ks]; nie je odôvodnená ani z morfologického hľadiska, lebo v slove *exemplár* po *ex-* nebola morfematická hranica. Výslovnosť [gz] v tomto slove nie je ani výslovnosť prevzatá z odovzdávajúceho jazyka, ani výslovnosť, ktorá by vyplývala zo zákonitostí znelostnej asimilácie v spisovnej slovenčine, ako sa prejavuje v domácich slovách. Spisovná výslovnosť je, pravdaže, [egzemplár].

Zaujímavé je aj porovnanie výslovnosti slov s morfémou *exo-* [egzo] *(exogénny, exotermický)* s inými slovami, v ktorých sa *x* tiež nachádza medzi dvoma samohláskami, no vyslovuje sa ako [ks] *(oxid, oxygén, oxymoron)*. Zdá sa, že pre výslovnosť *x* po samohláske *e*, ktorá je začiatočnou hláskou slova, platia v spisovnej slovenčine osobitné pravidlá. Pozoruhodné je, že kombinácia *ex-* je veľmi frekventovaná v prevzatých slovách ako predpona *(expanzia* — lat. *ex-pando, exkurzia* —lat. *ex-cursio, expozícia* — lat. *ex-positio, exhalát* — lat. *ex-halo, exkluzívny* — lat. *ex + claudo, exmajster* — *ex magister,* resp. *ex + majster* atď.). Okrem toho prevzaté slová sú (alebo boli) v širokých vrstvách hovoriacich málo významovo priehľadné alebo celkom nepriehľadné. Preto sa v nich asi môžu uskutočňovať aj dekompozície (rozčleňovanie) nenáležité z hľadiska odovzdávajúceho jazyka, no súvisiace s istými zákonitosťami preberajúceho jazyka. Vyslovujeme: [ekspanzi‿a, ekskurzi‿a, ekspozíci‿a, egzhalát, ekskluzívni (-ụni), egzmajster].

6. Zriedkavejšie sa prejavujú aj ťažko vystopovateľné zmeny, ktoré by sme predbežne (so značnou neurčitosťou a s rizikom istej nepresnosti) mohli kvalifikovať ako eufonické zmeny vyrovnávania hlások v znelosti *(personál, šansón, exogénny,* vo výslovnosti [perzonál, šanzón,* egzogé>ni]).

7. Pri preberaní a zdomácňovaní cudzích slov sa veľmi výrazne prejavujú aj zákonitosti znelostnej asimilácie ako jednej z charakteristických čŕt slovenčiny. Popri hláskovom zdomácňovaní (pravidlo 1, 2 a 3) a tvarovom prispôsobovaní (pravidlo 4, resp. 5) je to azda najvýraznejšia črta zdomácňovania pôvodne cudzích slov v slovenčine (pravidlo 3 je vlastne čiastkovým prípadom pravidla 7). Ďalej si všimnime znelostnú asimiláciu prevzatých slov v spisovnej slovenčine.

---

* Poznámka redakcie: Ako neutrálnu odporúčame kodifikovať výslovnosť [personál, šansón].

Všeobecne možno formulovať pravidlo, že pri preberaní a zdomácňovaní cudzích slov v slovenčine sa zákonitosti znelostnej asimilácie uplatňujú podobne ako v domácich slovách.

Ak sa na morfematickej hranici stretne neznelá spoluhláska so znelou alebo znelá s neznelou (porov. Kráľ, 1975, s. 336—337), prispôsobuje sa predchádzajúca hláska nasledujúcej v znelosti tak, že obidve sú buď znelé, buď neznelé (tzv. regresívna asimilácia). Píšeme napr. *ex abrupto, postgraduálny, sexbomba, abstraktní, subtropický, postdentálny, watthodina, wattmeter, observatórium, obštrukcia, abstraktný* a vyslovujeme [egz‿abruptó, pozdgradu‿álni, segzbomba, apstraktní, suptropickí, poz>dentálni, vadhoďina, vadmeter, opservatóri‿um, opštrukci‿a, apstraktní].

Znelostne rovnaké hlásky sa nemenia: Píšeme: *ex catedra, postpubertálny, abdikácia, abnormálny,* vyslovujeme [eks‿katedra, postpubertálni, abdikáci‿a, abnormálni].

Lenže toto pravidlo, ako sme už naznačili, neplatí v prevzatých slovách priamočiaro a bezvýnimočne. Zmena (ne)znelosti hlások v niektorých prevzatých slovách sa nedá vysvetliť zákonitosťami znelostnej asimilácie v tom rozsahu, ako sme o nej hovorili v predchádzajúcich príspevkoch, keď sme preberali znelostnú asimiláciu v domácich slovách (Kráľ, 1976 I—IV). Znelostnú asimiláciu v prevzatých slovách treba prebrať osobitne. Bude to téma nášho nasledujúceho článku.

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova, 2 Bratislava

LITERATÚRA

BUCHTELOVÁ, R., — ŠVESTKOVÁ, L.: Výslovnost spisovné češtiny II. Správa in: Jazykovědné aktuality, *12,* 1975, s. 138.

DOROTJAKOVÁ, V.: O prepise z azbuky do latinky. Kultúra slova, *8,* 1974, s. 344—348.

KRÁĽ, Á.: Model rečového mechanizmu. Bratislava, Veda, Vyd. SAV 1974a, 187 s.

KRÁĽ, Á.: Fonetická povaha a systém slovenských samohlások a dvojhlások. Studia Academica Slovaca 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava 1974b, s. 52—66.

KRÁĽ, Á.: Slovenské samohlásky v konfrontácii so samohláskami iných jazykov. Studia Academica Slovaca 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry, Bratislava 1974c, s. 67—82.

KRÁĽ, Á.: Štýly výslovnosti. Kultúra slova, *8,* 1974, s. 65—70.

KRÁĽ, Á.: Spoluhlásky t, d, n, l — ť, ď, ň, ľ v domácich slovách. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 46—51.

KRÁĽ, Á.: Tvrdé a mäkké spoluhlásky. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 9—15.

KRÁĽ, Á.: Zdomáčňovanie cudzích slov a výslovnosť t, d, n, l — ť, ď, ň, ľ v prevzatých slovách. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 68—72.
KRÁĽ, Á.: Spoluhlásky t, d, n, l — ť, ď, ň, ľ v prevzatých slovách. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 101—106.
KRÁĽ, Á.: Znelostná asimilácia. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 334—339.
KRÁĽ, Á.: Systematika znelostnej asimilácie I — IV. Kultúra slova, *10,* 1976, č. 1—4.
KUČEROVÁ, E.: O prepise z ruštiny do slovenčiny. Ruštinár, *6,* 1971, s. 99 až 106.
Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 422 s.

Záporový genitív

JÁN ORAVEC

Záporový genitív — podobne ako partitívny genitív — nie je vlastná genitívna väzba. Je to variant priameho predmetu, ktorý nastupuje namiesto akuzatívneho predmetu, keď sa prechodné sloveso zmení na záporné pomocou predpony *ne-*, napr. *mať chuť — nemať chuti, dať pokoj — nedať pokoja, chce polievku — nechce polievky, poznať zľutovanie — nepoznať zľutovania* a pod.

Tento variant priameho predmetu je obšírne opísaný vo všetkých slovanských jazykoch ako svojrázny prvok syntaxe baltoslovanských jazykov. A púta pozornosť bádateľov aj naďalej. Nie je to inak ani v slovenčine. Väčšiu-menšiu pozornosť mu venovali všetci gramatici začínajúc A. Bernolákom. Zo začiatku žiadali, aby sa genitív kládol pravidelne po každom zápornom prechodnom slovese a každú odchýlku pranierovali. Napr. zakladateľ českej a slovenskej vedeckej syntaxe Martin Hattala o tom píše: „Najviac odchýlok od pravidla práve vyloženého pozorovať vo vetách záporných, menovite u spisovateľov viac alebo menej cudzinou nasiaklych, riedšej u ľudu." Podobne S. Czambel, J. Škultéty a naostatok R. Uhlár (1933), ktorý opísal slovenský záporový genitív aj štatisticky. Dnešní pracovníci pod tlakom dokladov na akuzatív hodnotia situáciu menej prísne. Tento postoj je známy z prác J. Oravca (1956, 1967) a J. Stanislava (1973), ktorý zaradil slovenský záporový genitív do širokých slovanských súvislostí.

Ako vidieť už v citáte M. Hattalu, ani v polovici minulého storočia sa kodifikácia záporového genitívu v praxi nedodržiavala. Ešte zrejmejšie to dosviedčajú poznámky S. Czambela a J. Škultétyho, v kto-

rých zazlievali už štúrovcom (napr. A. Sládkovičovi, S. Chalupkovi) nedôsledné zachovávanie záporového genitívu.

Ak nebol záporový genitív pevným článkom mechanizmu v polovici minulého storočia, tým menej je ním dnes, lebo zanikol aj v niekoľkých pozíciách, kde bol pred sto rokmi živý. Dnes možno o jeho postavení povedať toľko, že sa najlepšie drží po záporných slovesách, ktoré pri kladnej podobe mávajú partitívny genitív. Partitívnu podstatu záporového genitívu dosviedčajú prípady, ktoré mieru vyjadrujú explicitne príslovkovým určením miery alebo vedľajšou vetou: *Nemám ani trochu chuti presviedčať vás o opaku.* (Chrobák) — *Veď už hej — ale ani črepov nemáš, koľko by sa patrilo.* (Kukučín)

Pri slovesách s kvantitatívnymi predponami *na-, u-, pri...* už ide o partitívny genitív aj po zápore: *nenabrať vody, nenadojiť mlieka, nenakydať hocičoho, nenapárať, nenašklbať peria, nenazbierať dreva, nenavariť halušiek, nenasadiť viníc, aby nenavošlo zimy...*

Hlavnou príčinou výskytu záporového genitívu je teda sloveso. Slovesá aj v ostatných prípadoch „rozhodujú" o tom, v akom tvare sa bude k nim viazať závislý predmet, preto je pochopiteľné, že vplývajú aj na výber a tvar variantov predmetu.

Ako sme uviedli v minulom článku, partitívny genitív pripúšťajú slovesá, ktoré sa viažu s obsahovým a cieľovým predmetom. Podobnú situáciu vidíme aj pri záporovom genitíve. Majú ho tiež slovesá:

a) s obsahovým predmetom: *nebadať* (biedy na vás), *necítiť* (ani vetríka), *nečuť* (vlastného hlasu), *nemať* (očí), *nepočuť* (hláska), *nepovedať* (slova), *nepoznať* (radosti, prekážok), *neprerieсť/neprehovoriť* (slova), *nespomenúť, nevedieť* (mu mena), *neuvidieť/nevidieť* (takej svadby), *nevidno, nepozorovať/nespozorovať, nerozoznať, nevysloviť, neznať* (žartu).

b) s cieľovým predmetom (t. j. slovesá, ktoré sa zároveň viažu aj s datívom, alebo ktoré sa pôvodne viazali s genitívom aj v kladnej podobe): *nečakať* (poriadku), *nedať* (dakomu pokoja), *nedodať* (chuti, sily...), *nedostať* (nijakej náhrady, nijakého ovocia), *nedovidieť* (konca), *nedožičiť* (odpočinku), *nehľadať, nechcieť* (kávy, syra, mäsa), *nekúpiť* (múky), *neľutovať* (námahy, cesty), *nenachádzať* (slov), *nenájsť* (pokoja), *neposkytovať* (nijakej radosti), *nepotrebovať* (cudzích peňazí, takej pomoci, ženy...), *nepredať* (chleba, ovsa, zbožia...), *nepriať, neprijať* (grajciara), *nepýtať, neskúsiť, nevinšovať, nevyčkať* (konca), *nevydávať, nevyžadovať, nezasluhovať/nezaslúžiť, nežiadať, nežičiť...*

Keďže mimo vetnej súvislosti viaceré príklady vyzerajú neprirodzene, treba aspoň daktoré z nich ukázať vo vete:

A večer necítil si potom chrbta a hlavu si mal ako šop. (Chrobák) — *...vtedy zbadala, že Ondrej nemá ruky.* (Urban) — *Hľa, však nemajú na sebe ani prikrývok.* (Plávka) — *Ach, áno, veď starý Fuzoň už roky nepočuje ľudského hlasu...* (Jančová) — *Dnes však už strachu nepoznám, ej nepoznám ho v ničom...* (Smrek) — *Energia nepozná beznádejného stavu.* (Jesenský) — *Zaželá bratovi, o čo ju požiadal, ale ďalšieho slova prerieť nevládze.* (Hečko) — *Narobíš sa, a úžitku neuvidíš.* (Chrobák) — *Nevinné stvorenia, neznajúce nebezpečenstva.* (Ondrejov) — *A nedajú mu miesta, hoci dosť sa tam mrví.* (Kukučín) — *...kuchárka...ani rozumu do podniku nedodá.* (Jesenský) — *...ty jej peňazí nepotrebuješ...* (Jesenský) — *Ani toho sna nežičí, a keby to kedy, ale o polnoci!* (Kukučín)

Náročky sme vybrali príklady, kde záporový genitív závisí výslovne od významu slovesa a kde iné podmienky jeho výskytu chýbajú, alebo — navyše — mu prekážajú (napr. predmetom je meno nedelivej povahy, počítateľné konkrétum, je určené prívlastkom, stojí pred slovesom a pod.). Ak by sme záporový genitív po uvedených slovesách nahradili akuzatívom, bol by alebo menej vhodný, alebo rovnako vhodný (lenže menej výrazný), alebo by mala veta s ním iný význam.

Menej vhodný by bol záporový akuzatív v prípadoch: *...vtedy zbadal, že Ondrej nemá ruky.* (Urban) — *Falošná je a nemá oči.* (Ondrejov) — V týchto prípadoch nemôže genitívu brániť ani prívlastkové určenie: *nemá pravej (ľavej) ruky.* Menej vhodný je akuzatív aj vo frazeologizovaných spojeniach, ktoré sa ustálili v zápornej podobe: *...to vo vtedajšej ruskej poézii nemá obdoby...* (A. Matuška) — *Dobré ženy nemajú ceny.* (príslovie) — *Žobrácka polievka nemá očí.* (príslovie)

Rovnako správny, ale menej dôrazný by bol záporový akuzatív v spojeniach typu: *necítil si chrbát, nepozná beznádejný stav, nezná nebezpečenstvo, rozum do podniku nedodá, jej peniaze nepotrebuješ, ani ten sen nežičí...* Záporový genitív v nich zdôrazňuje, že ide o najmenšiu mieru, teda naznačuje kvantitu, kým akuzatívu tento aspekt chýba.

V pomerne mnohých takýchto prípadoch akuzatív vyjadruje iný významový odtieňok ako genitív. Napr. v Kukučínovej vete *A nedajú mu miesta, hoci dosť sa tam mrví* ide o miesto na státie, kým vo väzbe záporového akuzatívu *nedajú mu miesto* ide skôr o zamestnanie (službu). Podobne v prísloví *Dobré ženy nemajú ceny* ide o iný význam ako vo vete *Tento tovar (ešte) nemá cenu,* t. j. nemá určenú cenu (jej výšku), alebo nie je opatrený cenovkou.

Zo všetkých uvedených prípadov vidieť, že genitívny tvar je v nich potrebný, lebo nesie inú jazykovú informáciu ako akuzatív.

Hoci takýchto prípadov je väčšina, netvoria jadro záporového genitívu. Centrálne prípady záporového genitívu stoja v neosobných vetách,

napr. *nebadať/nebolo badať, necítiť/nebolo cítiť, nečuť, nepočuť/nebolo počuť, nechyrovať/nebolo chyrovať, nepoznať/nebolo poznať, nerozoznať, nevidieť* ... po vetných príslovkách *nevidno* ... Rovnako aj vo vetách so všeobecným alebo neurčitým podmetom (v prísloviach, porekadlách), ktoré sú synonymné s takýmito neosobnými vetami, kde prísudkové sloveso má formu druhej, tretej osoby singuláru, alebo niektorú plurálovú formu.

A obloha je ako oko, nebadať ani vetríka. (Švantner) — *Nebolo na ňom badať choroby.* (Kukučín) — *Inak sem nebolo cítiť nijakého zápachu, nebolo vidno plameňa* ... (Chrobák) — *Už dávno zakukali po hájoch kukučky a jara nechyrovať.* (J. Botto) — *Z kuchyne na dvorec nebolo počuť slova, iba keď vše zavrešťal malý Julík.* (Tajovský) — *Ani byľky únavy na ňom nepoznať.* (L. Mináčová) — *Niekedy mu nebolo rozpoznať ani jedinkého úda* ... (Švantner) — *Nevidieť živého tvora, nevidieť najslabšieho pohybu, nevidieť nič.* (Jesenský)

V jednočlenných vetách sa môžu do genitívu dostať dokonca i zámenné predmety: *Pozerá oblokom — nevidieť ničoho.* (Ondrejov)

Podobný účinok na genitívnu väzbu majú aj vety so všeobecným podmetom.

Človeka nevidíš, nepočuješ jeho hlasu. (Ondrejov) — *Nerozoznáš chudoby od boháča* ... (Timrava) — *Na svete nenájdeš spravodlivosti* (príslovie). — *Riadnej nádoby nenájdeš.* (Ondrejov)

To, že neosobné konštrukcie podmieňujú a udržiavajú záporový genitív, vidieť na vetách so záporovými slovesami existencie *niet/nieto, nebolo, nebyť,* prípadne vo vetách s elipsou uvedených slovies, alebo s ich synonymami *(neostalo)* a antonymami *(nechýbalo).* Pri zmene takýchto neosobných viet na osobné sa genitív nahrádza podmetovým nominatívom. V slovenčine tu stojí genitív rovnako vo vetách, ktoré vyjadrujú neexistenciu, ako vo vetách, ktoré vyjadrujú neprítomnosť (absenciu).

... ani tu niet sociálne revolučných tendencií. (A. Matuška) — *Na štrkovitej ceste niet prachu.* (M. Figuli) — *Veru mu niet páru.* (Čajak) — *Nebyť Bartaloša, bol by sa zriekol predsedníctva v prospech Edena.* (Tallo) — *Ale týždeň prešiel a valcov nebolo.* (J. Horák) — *Nikde človeka.* (Ondrejov) — *Podberá sa, hnisá — ale o zacelení ani chýru.* (F. Kráľ) — *... medzi nimi a ním, čo býval u nich v zadnej izbe, zlého slova nepadlo.* (Hečko) — *O pochabej Erže nepadlo ani slova.* (Ondrejov) — *Do kuchyne neprenikne ani slova.* (Hečko)

V obidvoch uvedených typoch viet je záporový genitív normou. Akuzatív, resp. nominatív sa namiesto neho používa ako fakultatívna väzba.

Neosobná vetná konštrukcia a (obsahový a cieľový) význam slovesa sú teda hlavné príčiny výskytu záporového genitívu. Pri iných prechodných slovesách, t. j. po slovesách so zásahovým, výsledkovým a vzťahovým objektom, sa záporový genitív v dnešnom spisovnom jazyku nepoužíva, a keď aj, znie strojene alebo aspoň archaicky. Porov. spojenia *nedodržať slova, muchy nedolapí, nekládol odporu, nenosí krátkych sukieň, vlasov, neodháňať detí, nepremôcť vzrušenia, nevláčiť nôh po zemi, nezahnať nebezpečenstva, nezobudiť dieťaťa; nepísať pozdravu, nebude robiť mlynčeka, neuvarí obeda, neprejavovať záujmu, nespraviť zvláštneho dojmu, nezaujímať stanoviska, nevydržať pohľadu . . .*

Z pôvodného stavu tu ostali v dnešnej norme iba osihotené výnimky, napr. zásahový objekt po slovesách *nejesť, nepiť* (výsledkový objekt v genitíve už stojí mimo normy, napr. *nepiť oldomášu), nepremeškať, neprejsť, nestretnúť (živej duše), nevynechať, nezažmúriť oka . . .* Okrem toho genitív tu obyčajne napomáhajú ďalšie okolnosti, ktorých sa ešte dotkneme (lexikálny význam predmetového mena, zdôrazňujúce slová a prípony, frazeologizovanosť . . .).

Ja som už od Veľkej noci mäsa nejedol. (F. Kráľ) — *Nepisklo vtáča, aby mu nebol mena vedel; neprešli diery, skaly, vŕšku, doliny, o ktorej by nebol vedel povesti . . .* (Tajovský) — *Ani nečakal na ich súhlas, aby nepremeškal ani minútky . . .* (Figuli) — *Zato cez omšu plnými hrdlami vynôtili obe cyrilometodejské piesne, nevynechajúc ani riadka.* (Hečko) — *Chudoba cti netratí.* (príslovie) — *Tej noci oka nezažmúril.* (Skalka)

(Pokračovanie)

Rozloženie prízvučných a neprízvučných slabík v spisovnej slovenčine

JÁN SABOL

Prízvuk v spisovnej slovenčine dominantne vychádza z dynamickej zložky zvukovej reči, je prozodickou vlastnosťou, ktorá je daná silovou moduláciou artikulačného prúdu, hlasu (Sabol, 1975, s. 383). Prízvučné slabiky sa odrážajú na celkovom intenzitnom pozadí zvukového textu a vnímame ich cez relatívnu silu výdychového prúdu v protiklade k neprízvučným sonantickým jadrám. Prízvuk môže prerastať do vetnej aktualizácie — dôrazu a dôraz do citovej aktualizácie — emfázy (Sabol, ibid., s. 385). Prozodické javy súvisiace so silovou mo-

duláciou artikulačného prúdu (intenzita hlasu, prízvuk, dôraz, emfáza) úzko súvisia navzájom, ale aj s ostatnými prozodickými vlastnosťami. Najvýraznejšie sa prejavuje súhra prízvuku s rytmom (o tejto otázke budeme uvažovať v osobitnom príspevku); prízvučné slabiky sú totiž vrcholy, hroty rytmu. Preto aj pri vymedzovaní slovenského prízvuku pracujeme s rytmickým činiteľom ako základným; k nemu sa radí činiteľ rytmickej zotrvačnosti. Ďalej berieme do úvahy intonačného, dôrazového, sémantického a eufonického činiteľa (Sabol, ibid., s. 384). Ukazuje sa teda, že problematika slovenského prízvuku (a prízvuku vôbec) je značne zložitá; na jej riešenie je nevyhnutný podrobný foneticko-fonologický výskum.

V osobitnom článku sme už uviedli (1976), že spisovná slovenčina potvrdzuje inkompatibilitu, nezlučiteľnosť voľnej kvantity a voľného prízvuku; v podstate sa voľná kvantita v spisovnej slovenčine využíva funkčne, ale viazanosť prízvuku (na prvú slabiku slova) neumožňuje jeho využitie na rozlíšenie významu slov a tvarov. Na druhej strane to všetko zároveň spôsobuje, že kvantita sa nedá naplno využiť vo vyšších jazykových jednotkách, ale práve tu sa ponúkajú „šance" prízvuku. Na tomto mieste si vzhľadom na históriu slovenského verša dovolíme malé odbočenie a pokúsime sa hypoteticky odpovedať na otázku, prečo v slovenskej básnickej reči nezvíťazila časomiera, ale sylabotonický (slabično-prízvučný) veršový systém, v ktorom hlavný rytmický prúd vychádza z rozloženia prízvučných a neprízvučných slabík. Nazdávame sa, že toto „riešenie" je ukryté práve v uvedenom funkčnom rozvrstvení prízvuku a kvantity v spisovnej slovenčine: kvantita je fonologicky viazaná, nemohla sa teda plne uplatniť v inej funkcii; prízvuk sa fonologicko-dištinktívne nevyužíva, preto sa mohol stať konštitutívnym prvkom v inej rovine (v danom prípade rytmickej).

K vzťahu kvantity a prízvuku treba uviesť ešte jednu typologickú poznámku: v jazykoch s fonologickou kvantitou (medzi ne patrí aj slovenčina) sa môže protiklad dlhej a krátkej slabiky uplatniť v rámci jedného slova aj viackrát (napríklad v slove *krása* je tento pomer 1:1, v slove *krásavica* 1:3, v slove *priatelia* 2:1), ale pri prízvuku ide v rámci slova (alebo taktu) vždy o pomer jednej prízvučnej slabiky ku všetkým neprízvučným slabikám (pozri Hrabák, 1970, s. 27; tam aj ďalšia literatúra).

Z uvedeného konštatovania sme vychádzali aj pri skúmaní rozloženia prízvučných a neprízvučných slabík v slovách a tvaroch spisovnej slovenčiny. Pomer prízvučných a neprízvučných slabík v slovenčine okrem jednoslabičných, dvojslabičných a trojslabičných slov vychádza zo vzťahu jednej prízvučnej a zvyšku neprízvučných slabík v slove (ide o vzťah $1 : n - 1$). V jednoslabičných slovách prevahu neprízvučných

slabík nad prízvučnými spôsobujú predovšetkým vysoko frekventované enklitiky a proklitiky (ide o jednoslabičné neprízvučné slová, ktoré sú rytmicky najcitlivejšími výrazmi vôbec), v dvojslabičných a trojslabičných slovách (v porovnaní s „očakávaným" pomerom prízvučnej a neprízvučnej slabiky 1 : 1, resp. 1 : 2) zasa skutočnosť, že ich prvá slabika sa po predložke v príslušnom kontexte nemusí prízvukovať (literatúru pozri u Ondrejoviča, 1976). Uvedieme konkrétne štatistické výsledky získané zo skúmania prízvučných a neprízvučných slabík v jednoslabičných až osemslabičných slovách v textoch spisovnej slovenčiny:

	prízvučná slabika	*neprízvučná slabika*
jednoslabičné slová	1	1,5
dvojslabičné slová	1	1,1
trojslabičné slová	1	2,2
štvorslabičné slová	1	3
päťslabičné slová	1	4
šesťslabičné slová	1	5
sedemslabičné slová	1	6
osemslabičné slová	1	7
priemer	1	1,8

V spisovnej slovenčine pripadá na jednu prízvučnú slabiku priemerne 1,8 neprízvučných slabík (teda ani nie dve slabiky); ak si uvedomíme, že prízvučné slabiky sú rytmické dominanty zvukového prejavu, že sú signálmi osobitných taktov, najvýraznejších foneticko-rytmických jednotiek, potom sa nám ukáže, že slovenčina dáva jednoznačne prednosť kratším, rytmicky nosnejším a priebojnejším taktom.

Miestom najvyššej prozodickej diferenciácie sú v spisovnej slovenčine prvé slabiky slov. Tu sa totiž môžu vyskytovať všetky štyri prozodicky modulované slabiky: prízvučná krátka, prízvučná dlhá, neprízvučná krátka a neprízvučná dlhá. V ostatných slabikách slova sa už môžu objavovať iba dva prozodické slabičné typy: neprízvučná krátka a neprízvučná dlhá (Sabol, 1976). Ukazuje sa teda, že začiatky slov (a taktov) sa v spisovnej slovenčine vykresľujú zvukovo-prozodicky veľmi výrazne. Prízvuk tu pracuje v mene komunikácie ako delimitačný prvok; vedome aj spontánne s ním narába vysielateľ prejavu, ale ráta s ním aj percipient. Najmä vďaka tejto prozodickej vlastnosti vnímame slovo ako celistvú jazykovú jednotku. Je to naozaj „anima vocis" („duch slova"), ako tvrdili starí gramatici.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

HRABÁK, J.: O charakter českého verše. 1. vyd. Praha, nakladatelství Svoboda 1970. 229 s.

ONDREJOVIČ, S.: Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách. Kultúra slova, *10,* 1976, s. 21—24.

SABOL, J.: Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, ALFA 1975, s. 373—393.

SABOL, J.: Prozodická stavba slovenského slova. Kultúra slova, *10,* 1976, s. 141—144.

Ľudové etymológie názvov z Liptova

VLADO UHLÁR

Podobne ako v iných oblastiach Slovenska aj v regióne Liptovskej kotliny sa vyskytujú viaceré ľudové alebo skôr naivné etymológie[1] viacerých miestnych, ale aj iných názvov. Takéto výklady takisto pramenia z túžby poznať ich pôvod a význam, pravdaže, ich východiskom je jazykové povedomie a aj všeobecná kultúra súčasníka, a to nielen jednoduchého človeka, ale aj vzdelanca, ba aj odborníka, ak nie je odborníkom lingvistom a najmä onomastikom.

1. Z najjednoduchších, ba až primitívnych etymológií si najprv všimneme také, čo sa usilujú vysvetliť miestny názov jeho rozložením na časti, ktoré samy osebe sú (zdanlivo) jasné.

1.1. Medzi ne patrí názov dediny *Likavy* (v obci aj na okolí je častá systémová výslovnosť *Likávka,* teda so zdĺžením kmeňovej slabiky: *Likava>Likávka,* zjavná aj pri melodicky zvýšenom tóne predposlednej slabiky). Podľa ľudovej etymológie v názve dediny splynuli dve slová: *li* + *kavka* (vták) a názov vznikol vraj z výpovede: *„Vidíš, le! Li, kavka!“*

Skutočnosť je taká, že názov dediny je odvodený od názvu stredovekého hradu *Likava* (príponou *-ka);* rumy tohto zámku čnejú nad obcou na pevnom vápencovom bralí na podvrší mohutného Choča. Stredoveká pevnosť vznikla kedysi v 14. storočí nad cestou hore na Oravu a do Poľska, postupujúc dolinou popri potoku, ktorého názov, ako sa nazdávam, prevzal aj hrad a z neho (odvodením) aj podhradská dedina.

[1] O ľudovej a naivnej etymológii porov. UHLÁR, V.: Ľudová etymológia a toponomastika. Kultúra slova, 9, 1975, s. 55—159, 208—212.

Jestvuje aj naivný výklad názvu zámku podľa stredovekých zápisov *Likva* (podľa vývinu maďarčiny medzi spoluhláskami *-a-* zaniklo, porov. *Orava>Árva, Žitava>Zsitva, *Sadzava>Zagyva),* písané aj *Lichva* (*k* zachytené písmenom *ch);* starší domáci historici sa nazdávali, že názov zámku súvisí so všeobecným podstatným menom *lichva* (čiže statok, dobytok), ktoré je dosiaľ bežné v západoslovenských nárečiach.

Etymológia názvu *Likava* (potoka, potom zámku a po utvorení podoby *Likavka* aj dediny) však ostáva neznáma. Názvy riek majú často podobu so slovotvornou príponou *-ava* (porov. *Orava, Morava, Rimava, Žitava, Rudava).* Dá sa iba usudzovať, že názov je ešte predslovanským pomenovaním z indoeurópskeho základu **leik- (lik-),* ktorý je aj v slovanskom pomenovaní *líce* a *obličaj* s významom „tvár". Sloveso *líčiť* vo význame „bieliť" znamenalo „dávať pekný vzhľad"[2]. Pravda, mohlo by takisto byť iba naivnou etymológiou, keby sme názov potoka vykladali tak, že ho naši predkovia adaptovali do svojej reči a chápali ako názov riečky pomenovanej podľa miestnych okolností, podľa terénu, kade tečie: dolina a skala pekného výzoru, líca, obličaja.

1.2. Obdobne naivne, ba humorne i nevážne sa rozložením názvu na spojenie predložky s menom vykladá meno hornoliptovskej dediny *Dovalova.* Vraj *Dovalovo* vzniklo na mieste, kde sa kravy chodili napájať „do válova".

Dovalovo je stará dedina s kostolom už z druhej polovice 13. storočia; iba nedávno bola pričlenená k mladšiemu Liptovskému Hrádku, hoci je jeho predchodcom (hrádok postavili r. 1341). Usudzuje sa, že podľa dravej rieky Belej sa táto dolina a občina v nej volala pôvodne *Belsko* (r. 1316 sa spomína „Belezka"), kým názov *Dovalovo* sa pokladá za mladší. Dosiaľ je živé osobné meno *Dovala* ako priezvisko. *Dovalovo,* podobne ako blízke *Vavrišovo* a o niečo vzdialenejšie *Iľanovo,* je osada, ktorú zorganizoval nejaký *Dovala,* tak ako *Iľanovo* neznámy *Ilián* a Vavrišovo *Vavrinec,* vraj *Laurencius,* otec známeho Liptovského zemana Bogomera (Bohumiera), ktorý prišiel do Liptova začiatkom druhej polovice 13. storočia a tu získal veľké majetky s jadrom v Liptovskom Jáne.

1.3. Neobyčajne svojrázny výklad založený na rozložení a úprave miestneho názvu na dve slová podáva naivná etymológia obce *Okoličné* (najnovšie súčasť Liptovského Mikuláša). Tento výklad vychádza z erbu starého zemianskeho rodu (Okolicsányi), ktorý si písal meno podľa obce. Na ňom je zobrazená hlava, na ktorej tvár s okom pretína

[2] MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Vydavatelstvo ČSAV 1957, s. 267 (heslo *líce*).

šabľa. Podľa tejto naivnej etymológie názvov Okoličného vznikol podľa výjavu zachyteného na erbe: *oko+líce* preťaté šabľou.

Lenže *Okoličné (Acalichna)* sa spomína už r. 1248, keď Belo IV. daroval Bosinovi a jeho synom nejakú zem medzi Vrbicou a Okoličným, kým erbový výjav súvisí s obnovením výsad rodu Ľudovítom I. za zásluhy Jána z Okoličného, ďalšieho potomka Serafína I. z Črmného (Svätý Kríž), ktorý získal osadu priženením už pred r. 1282. Ján z Okoličného sa r. 1352 vyznamenal na kráľovskej výprave do Neapolska, pričom prišiel o oko.

Názov *Okoličné* (pôv. *Okolično*) celkom isto súvisí so slovanským všeobecným názvom *okol*[3] a z neho odvodeným slovom *okolica (<okol-ica)*, ktoré označovalo miesto ohradené kolmi (porov. *ohrad, ohrada, záhrada)*, teda akúsi kolovú ohradu na hájenie statku. Preto slovo *okol* (prevzaté do starej maďarčiny ako *akal*) malo význam „stajňa, maštaľ" a je dokladom starej slovenskej poľnohospodársko-dobytkárskej kultúry. Podľa takéhoto okola, okolice, ktorá stála na východnom obvode starej občiny Vrbice, dostala názov aj nová osada pri nej — *Okolično*, potom *Okoličnô, Okoličné*. Topoformant (prípona) *-no* sa často využíva pri tvorení miestnych názvov z rozličných slovných základov označujúcich tvárnosť miesta, polohu, porast, zloženie pôdy a pod., ako napr. *Brodno* (osada pri brode), *Rudno* (výskyt rúd a ich spracúvanie), *Brezno* (osada v brezine a azda aj pálenie dechtu z briez), obdobne *Strečno, Ráztočno, Krásno* a iné.

1.4. *Latibor.* Rozložením názvu na dve časti a pridaním spoluhlásky *z* pred prvé z nich vykladá naivná etymológia aj názov vrchu *Latibor* v Partizánskej Ľupči (už pri samom hrebeni Nízkych Tatier). Na mape sa píše však *Latiborská* (1207 m); podľa dolinky pod ňou aj hoľu za týmto vrchom potom geografi pomenovali *Latiborskou hoľou* (1648 m). Ešte treba podotknúť, že v Ivachnovej pri Váhu je hon *Latiborie*, ktorý podľa katastrálnej mapy patrí do Liptovskej Teplej.

Hoci názov vrchu *Latibor* je zo slovenského osobného mena, doloženého v Turci r. 1255 (Latibor, syn Porsu; neskôr Jakub, syn Latiborov), ľudovým etymológom to nebolo známe. Azda sa im priečilo jeho znenie, hoci zmena začiatočného *r* na *l* v osobnom mene *Ratibor*, potom *Latibor* (rozlíšením dvoch *r*) je dobre pochopiteľná. No vo výklade slovenských vlastencov minulého storočia prevážila iná stránka znenia tohto vrchu v súvislosti s tým, že sa v ňom od stredoveku (až do r. 1923) ťažilo zlato (i striebro a antimón). Predstavou zlata podnietená fantázia videla v názve nemecký popleteninu, z ktorej vraj vypadla začiatočná hláska *z-*, kým pôvodný a správny názov vraj bol

[3] KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava. Veda 1974, s. 112, pozn. 78.

Zlatibor, teda *Zlatý bor.* Tak uvažoval ešte Ivan Houdek (Nízke Tatry včera a dnes, 1953, s. 124), no s takýmto postupom sa stretávame už v matičných rokoch napr. v článku Dionýza Štúra Geologicko-geografická osnova polohopisu Slovenska (Sokol I, 1862, s. 163 „Zlatiborská"); toto stanovisko možno azda vysvetliť vplyvom liptovských vlastencov, s ktorými bol D. Štúr v styku pri geologickom výskume Liptova (prípadne zásahom redakcie). Takáto úprava názvu sa neujala.

1.5. *Hladomier* je lúčka na vŕšku povyše rolí Biela Ľupča v Partizánskej Ľupči. Vŕšok tohto mena je aj v Turci medzi Šučanmi a Martinom.) Sám názov je výsledkom naivnej etymológie, ktorá postupovala približne tak ako pri názve *Latibor — Zlatý bor:* Hladomier je miesto, kde pochovávali ľudí umretých od hladu. Rozčlenenie na dve slová *(hlad* a *mier)* je podmienené už stavbou samého názvu, pripomínajúceho staré slovanské zložené osobné mená. (Nič na veci nemení, že kým pri výklade *Latibor : Zlatý bor* išlo o „zlepšenie" významu, v tomto prípade je výsledkom zhoršenie významu.) Nazdávam sa, že základným názvom bolo osobné meno *Radomier,* ktoré sa upravilo disimiláciou začiatočného *r* na *l* pred koncovým *r* na *Ladomier* (podobne *Ratibor* dalo *Latibor)* a ľudová etymológia ho ďalej upravila na *Hladomier.* Názvy vrchov z osobných mien si zaslúžia osobitnú pozornosť.

2. Ak sme do prvej skupiny naivných etymológií zaradili také názvy, pri ktorých výklade si neznámi pôvodcovia pomáhali rozčleňovaním názvu na dve slová za súčasného upravovania, menenia názvu, do druhej skupiny rátame také názvy, ktoré naivní vykladatelia ich pôvodu nečlenia, ale upravujú iným spôsobom, aby „odhalili" ich pôvod a význam.

2.1. *Komjatná* je neveľká dedina v malej kotline Liptova pod vrchom Hrdošom už v susedstve dolnooravskej dediny Žaškov. Pre jednoduchého človeka, ale aj vzdelanca neoboznámeného s problematikou pôvodu pomenovaní, ako ich podáva toponomastika, zdá sa veľmi vierohodná a presvedčivá naivná etymológia, ktorá po odstránení hlásky *-m-* z nárečového znenia názvu obce *Komňätná (Komňatná)* v podobe *Koňatná* vidí pôvod a motiváciu mena dediny: obec má vraj názov podľa *koní,* ktoré pásali v tejto uzavretej dolinke už dávno pred jej vznikom.

Isté však je, že domáca nárečová podoba *Komňätná* je starobylá a nedá sa vysvetliť ani zo základu slova *kôň,* ani z osobného mena *Koňa* alebo *Koňata.* (Pravopis názvu *Komjatná* s *j* je poznačený maďarským vplyvom takisto ako pravopis názvu *Komjatice* n. *Komňatice.)*

Z hľadiska toponomastiky je jasné, že základom názvu *Komňätná,* úradne *Komjatná,* je slovo *komňata* (r. 1330 Komnathna hola), ktoré v súčasnom spisovnom jazyku má podobu *komnata* (priestranná, boha-

to zariadená izba, napr. v rozprávkach): Toto slovo sa do slovenčiny dostalo zo stredovekej taliančiny; *kaminata* (lat. *caminus*) bola izba s osobitným vyhrievaním a komínom, čo na stredovekom Slovensku bolo niečo celkom výnimočné. Predpokladáme, že na ceste z Ponitria i Považia hore do Poľska, ktorá po prechode cez Fatru išla hore terajšou dolinkou na Komjatnú, bola v priestore terajšej dediny nejaká „útulňa" na oddych a občerstvenie kupcov, teda akýsi hostinec aj s voziarňou, nazývaný pre osobitný spôsob stavby *komňatou.* Potom sa podľa tejto „komňaty" pomenovala celá dolina, potôčik v nej i hoľa nad ňou a napokon sa toto meno stalo aj názvom dediny v kotline: *Komňatná ves,* potom iba *Komňatná* (obdobne napr. z *Konskej lúky* je *Konská).* Tento výklad je trochu náročný[4], ale je vedecký a treba, aby sa uplatnil napr. aj v miestnych pomeroch, v škole a pod., súčasne s vyvracaním naivného výkladu spojeného s deformovaním názvu a svojvoľnou povrávkou (nie povesťou): *pasúce kone — koňatá — Komjatná.*

2.2 *Cúdenica.* Medzi chotárnymi názvami honov kopaničného typu sa na viacerých miestach Slovenska vyskytuje názov *Cúdenica,* častejšie v podobe *Cúdzenica,* a to aj na strednom Slovensku. Aj v bývalom mestečku Partizánska Ľupča v doline Slatvinskô (na juhovýchode od vrchu *Salatín* 1631 m), je lúka *Cúdzenica (i Pod Cúdzenicou).*[5] Viacerí občania sa však ohrádzajú proti takejto podobe názvu a tvrdia, že lúka sa má správne volať *Súdenica,* lebo boli o ňu vraj dlhé spory a súdy s niektorými obyvateľmi Liptovskej Lúžnej, ktorí ju kosili a užívali iba v nájme. V Dubničke pri Uhrovci mi už uviedli iba podobu *Súdenica* (role v úbočine dolinky), v Pukanci sa spomínajú obidve podoby *Cúdenica — Súdenica* (čistinka, lúčka v hore), v Súlovciach *Cudzenicou* boli kedysi vinice, v Liptove v Gôtovanoch sú *Cúdzenicou* napr. role.

Podoba *Cúdzenica — Cúdenica* je správna, kým *Súdenica* iba upravovaná *(s* za *c)* naivnou etymológiou. Názov vznikol z mena *cúdzenica,* príp. *cúdenica,* ktoré je odvodené od slovesa *cúdiť* príponou *-ica.* Vecne je sloveso *cúdiť* zväčša zrozumiteľné veľkej väčšine dedinského obyvateľstva staršej generácie. Má význam „čistiť". Pri ručnom mlátení zbožia cepami alebo i pri jednoduchom vymrvovaní zrna piestom z viazaníc kláskov nazbieraných po strniskách nasledovalo *cúdenie* čiže čistenie, oddeľovanie zrna od pliev, a to takým spôsobom, že sa

[4] UHLÁR, V.: Z problematiky miestnych názvov. Pôvod a znenie názvu *Komjatná* a *Komjatice.* Slovenská reč, *34,* 1969, s. 164—167.

[5] Stojí za povšimnutie starší slovenský tvar *Slatvinskô,* ale vrch *Salatín.* Táto podoba, súvisiaca s valaskou kolonizáciou, sa zaznamenáva už r. 1425 v Ľubochnianskej doline (rivulus Seletin).

zrno s plevami vyhadzovalo vejačkou (ľahkou širokou lopatou) do výšky proti vánku, ktorý odvieval plevy, kým vycúdené zrno padalo hneď na zem, napr. na holohumnicu (mlat) v stodole; prípadne žena *cúdila* z kláskov zrno (vymlátené piestom) od pliev, obdobne mak po vyštíkaní, lúskaní z makovíc tak, že z nádoby („ošítky") zdvihnutej nad hlavu pomaly potriasala a súčasne vysýpala namlátenú zmes zrna a pliev. *Výcudkami* sú nárečovo jednak plevy, jednak i ľahké, tenké zrná jačmeňa, ktoré tiež vietor trochu odnášal. V nárečiach *cúdiť studňu* značí čistiť, vyberať múľ zo dna studne, aby sa voda pri naberaní nemútila. I kapusta sa po vysekaní na roli pred drobením, rezaním na nožoch *obcúdzala, obcudzovala* (Sliače), čistila od vrchných špinavých, prípadne i zahnívajúcich listov. V poľštine *cudzić* značí nielen čistiť zbožie, ale aj koňa česaním, v češtine *cíditi* zasa čistiť do leskla kov, sklo, ale aj obuv.

Keby sme *cúdenicou* rozumeli časť poľa, honu, kde sa cúdievalo namlátené zbožie (mlátievalo sa vždy v stodolách alebo pri nich, upadli by sme tak isto do naivného etymologizovania. Práve lúka *Cúdzenica* (pôv. *Pod Cúdzenicou)* hlboko v Ľupčianskej doline na úbočí pod Salatínom upozorňuje, že v takýchto prípadoch malo cúdenie mierne posunutý význam. *Cúdzenica* je plocha vyrobená na lúku, pasienok alebo vinicu očistením od kriakov, prípadne priamo vyklčovaním hory. Takýto význam slova *cúdenica* je známy aj z Dobšinského rozprávok a M. Kálal v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1924) ho uviedol aj zo slovenskej rozprávky B. Němcovej.

Na príhodnejších miestach s lepšou zemou bolo však možné vyklčovaním hory alebo hája získať aj ornú pôdu, vyrobiť zeme, role. Tu je pochopiteľné, že hony *Cúdenica* a či *Cúdzenica* (prostredníctvom staršieho znenia trpného príčastia *cúdzený* a slovesného podstatného mena *cúdzenie)* sú svedectvom usilovnej, húževnatej a namáhavej práce našich predkov pri získavaní pôdy na pasienky, lúky, vinice i role. Obdobne na vystihnutie istej činnosti spojenej s kultivovaním pôdy vznikli chotárne názvy *Laz (Lazy, Lazisko)* a azda mladšie *Kopanica (Kopanice),* ktoré sú s Cúdzenicami v sémantickom aj vývinovom rade.

2.3. *Tlstá.* Na mapách sa *Tlstou* označuje vrch (1211 m) ležiaci na západ od Ružomberka za Černovou. Jeho pozdĺžne temeno z hľadiska Ružomberka položené priečne vyvoláva dojem hrubého, tlstého vrchu. Keďže sa však v liptovských nárečiach mení *dl>gl (glhí, megliť<mädliť),* obdobne *tl>kl (kĺk, kĺcť),* dobre pochopíme nárečovú podobu *Klstá* (porov. napr. názov pastviska *Klstá hora* v blízkej Valaskej Dubovej). Takýchto názvov je v Liptove aj inde na Slovensku viacero. V Černovej však pri zmene *kl>kr* je živá aj podoba *Krstá,* ba aj *Klzká*

(takúto podobu možno uviesť zo susednej Likavky, kde *Klzká hora* je názov lúk pri chotári s Hrboltovou).

Uvedené nárečové podoby umožňujú naivné výklady. V Černovej tvrdia, že znenie *Tlstá* je nesprávne, lebo tu sa nevraví *tlstý*, ale iba *tučný*. Pravdaže, neslobodno zamieňať terajší stav nárečovej slovnej zásoby s pomermi pred viacerými storočiami, keď vrchy v Liptove dostali pevné názvy; to platí aj o vrchu *Tlstá*. Potom zasa tvrdia, že domáce znenie *Krstá* súvisí so slovom *krst*, lenže od tohto slova je prídavné meno *krstný*, nikdy nie *krstý*. Napokon zasa dôvodia, že správne sa má vrch volať *Klzká*, lebo po daždi sú lúky na jeho zrázny ch úbočiach klzké. Lenže systém pomenovania vrchov nepozná názvy podľa vlastností tohto druhu, klzkosť nebývala určovacím znakom (klzké je blato, pásy hliny, lúky iba po daždi).

A predsa takáto naivná etymológia sa neraz pretláča na úkor starej podoby názvu i správneho výkladu. Nad Ružomberkom sa zatiaľ názov *Tlstá* drží, ale *Tlstý Javor* (1057 m) nad hradskou v priehybe od Sihly k Čiernemu Balogu v Slovenskom rudohorí na turistických mapách už začína vytláčať znenie *Klzký javor*.

3. Neraz niektoré etymológie vyplývajú z vlasteneckého zanietenia nájsť slovenský pôvod názvu, zbaviť ho vraj cudzieho deformujúceho zásahu. Mohol pôsobiť aj príklad rekonštrukcie názvu *Bratislava* P. J. Šafárikom (r. 1052 *Braslavespurch, Preslawaspurch)*, hoci malo byť iba *Braslava (hrad Braslav-ov)*.

Etymológiou tohto druhu je nepochybne aj výklad názvu mesta *Ružomberka (Rosenberg* „vrch ruží"). Podľa Fedora Houdka (O pôvode Ružomberka a Ľupče. Slov. hlasy, 1920) Nemci si iba po svojom adaptovali pôvodný názov *Rozbrěg (Rozbreh)* na *Rosenberg*. Takýto výklad neobstojí ani historicky, ani jazykovo. Predpona *roz-* sa spája iba s koreňmi súvisiacimi so slovesným základom *(roz-lom, roz-klad, roz-krok, roz-právka)*. Osobitne treba pripomenúť, že v Liptove ako vôbec v strednej slovenčine v podobných prípadoch je starobylá predpona *raz* (napr. *Ráztoky;* inde *Ráztočno, Rázdiel, Rázdelie; Rastislav* a pod.). Ružomberok síce vznikol v chotári starej slovenskej občiny Revúcej (dokladá sa už r. 1233), ale mesto na vŕšku nad riekou Revúcou založili Nemci[6] a dali mu nemecký názov (prvý doklad z r. 1318). V matičných časoch sa vlastenecké cítenie uspokojovalo prekladaním názvu *Rosenberg* do slovenčiny, aj v slovenských novinách sa písalo *Ružobreh* (obdobne i maďarské *Rózsahegy)*. No nenačim hľadať slovenský pôvod názvu tam, kde niet na to predpokladov, veď napokon

[6] POVAŽANOVÁ, V.: Ružomberok za feudalizmu. In: Ružomberok. Historicko-vlastivedná monografia. Banská Bystrica. Stredoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 53 n., najmä s. 56. Tam aj literatúra.

aj v Nemecku sú mnohé mestá a dediny zjavne slovanského pôvodu (*Rostock, Leipzig — Lipsko* a okolie) a podobne aj v Maďarsku (*Visegrád, Nógrád, Tapolcza* a iné). Ani socialistické vlastenectvo nepripúšťa neznášanlivý a škodlivý nacionalizmus, ktorý sa prieči humanizmu i internacionalizmu v marxistickom ponímaní.

Ružomberok, ul. 5. apríla, č. 1

DISKUSIE

Poznámka k názvom Manila a Sevilla

LADISLAV DVONČ

1. J. Jacko uverejnil v Kultúre slova, *9,* 1975, s. 312—313 v rubrike Diskusie príspevok Manila, alebo Manilla? K príspevku J. Jacka mám niekoľko pripomienok.

2.1. J. Jacko zistil v dennej tlači výskyt podoby *Manilla* namiesto formy *Manila,* uvádzanej v Slovníku slovenského jazyka. Pri objasňovaní alebo zisťovaní pôvodu podoby *Manilla* pripomína, že na Filipínach, kde sa nachádza mesto s týmto názvom, sa používa popri tagalčine angličtina a španielčina. Táto poznámka vzbudzuje dojem, akoby autor predpokladal existenciu podoby *Manilla* v španielčine. Podporuje to aj jeho úvaha, či by sa názov *Manilla* nemal podobne ako názov *Sevilla* vyslovovať s *ľ.*

Vec v skutočnosti vyzerá trochu inak. Úradná podoba názvu bývalého hlavného mesta Filipín je *Manila* s jedným *l.* Táto podoba sa používa aj v španielčine rovnako ako v iných jazykoch, medziiným aj v slovenčine. Podoba *Manilla,* o ktorej uvažuje J. Jacko, vznikla zrejme pod vplyvom podoby *Sevilla,* nie je však všeobecne rozšírená, ale práve naopak celkom osihotená. Možno ju označiť ako nedopatrenie alebo tlačovú chybu. Preto nie je potrebné uvažovať o nahradení zaužívanej podoby *Manila* podobou *Manilla.*

2.2. Autor sa v príspevku dotýka aj názvu *Sevilla.* Názov *Sevilla* sa v španielčine píše s dvoma *ll,* pričom sa vyslovuje s *ľ [seviľa].* V Slovníku slovenského jazyka sa výslovnosť názvu *Sevilla* zaznačuje takto: šp. vysl. *seviľa.* Podľa skratky šp. vidieť, že ide o zaznačenie výslovnosti názvu *Sevila* v španielčine. V spisovnej slovenčine zachovávame

pravopisnú podobu *Sevilla* s dvoma *ll*, názov však vyslovujeme s *ll*, resp. *l*. V zhode s touto zmenenou výslovnosťou sa názov skloňuje podľa vzoru žena. Ukazuje na to zaužívaná podoba slovenského názvu opery G. Rossiniho *Barbier zo Sevilly*. Výslovnosť názvu *Sevilla* v slovenčine ako *sevilla* alebo *sevila* je typickým príkladom na vplyv pravopisu na výslovnosť pri preberaní slov cudzieho pôvodu, čo je v súčasných spisovných jazykoch jav všeobecne dobre známy a aj v odbornej literatúre neraz opísaný (o tejto otázke sa viac ráz písalo aj v slovenskej jazykovednej literatúre). Z uvedeného vyplýva, že formuláciu J. Jacka, podľa ktorej sa španielsky miestny názov *Sevilla* vyslovuje *seviľa*, treba spresniť v tom zmysle, že výslovnosť *seviľa* je v španielčine, kým v slovenčine sa v zhode s pravopisom zaužívala výslovnosť *sevilla* alebo *sevila*.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Skloňovanie názvov typu epifarynx

Z Vydavateľstva SAV VEDA sa nás telefonicky spýtali, ako sa má skloňovať prevzaté slovo *epifarynx*. Isté ťažkosti vznikli pri tvorení 2. a 6. pádu jednotného čísla. Táto tvaroslovná otázka rozdelila redaktorov na dve skupiny: prvá predpokladala v 2. a 6. p. jedn. č. zhodné tvary *(z epifaryngu, v epifaryngu)*, druhá skupina pripúšťala v 2. p. tvary *z epifaringu*, ale aj *z epifarynxu*, v 6. p. *v epifarynge, v epifarynxe*, keďže sa toto slovo skloňuje podľa vzoru *dub*. Ktoré tvary sú náležité?

Ešte pred objasnením vlastného tvaroslovného problému spomenieme, že cudzie slovo *epipharynx* je lekársky termín, ktorý sa používa v poslovenčenej podobe *epifarynx*. Jeho domácim ekvivalentom je názov *nosohltan* (pozri J. Kábrt — V. Valach, Stručný lekársky slovník. Obzor, Martin 1968, s. 140). Aj z citovaného lekárskeho slovníka vidieť, že ide o úzko odborný termín, o ktorého význame a tvaroch nemožno zo základných jazykových príručiek získať potrebné informácie. Tento odborný názov sa totiž neuvádza ani v Pravidlách slovenského pravopisu, ani v Slovníku slovenského jazyka. Zaznačujú ho však všetky

vydania Slovníka cudzích slov od S. Šalinga — M. Šalingovej — O. Petra (pozri napr. 3., zrevidované vydanie, Bratislava, SPN 1970, s. 303). Pravdaže, Slovník slovenského jazyka (I, s. 391) uvádza odvodzovací základ tohto slova, t. j. podobu *farynx,* a v 2. páde kodifikuje tvar *faryngu.* Z neho si používateľ jazyka môže analogicky utvoriť aj 2. pád odvodeného slova *epifarynx* (teda tvar *epifaryngu),* ak nemá naporúdzi Slovník cudzích slov, ktorý tento tvar uvádza.

Z uvedeného zistenia však nechceme robiť záver, že tvar *epifarnyxu* je chybný. Ide o to, že pri tvare *epifaryngu* sa do istej miery rešpektuje ohýbanie tohto slova v latinčine (porov. *epipharynx,* 2. p. *epipharryngis),* kým pri tvare *epifarynxu* sa vychádza z domáceho spôsobu skloňovania. V tejto súvislosti je osožné uviesť, že pri slove *larynx* (= hrtan) Slovník slovenského jazyka (II, s. 19) i Slovník cudzích slov (3. vyd., s. 635) zhodne kodifikujú v 2. páde jedn. čísla a potom vlastne vo všetkých nepriamych pádoch dvojtvar: *laryngu* i *larynxu.* Na tomto základe sa dá vysvetliť aj používanie tvaru *epifarynxu.* Okrem mnohých iných príkladov dvojtvary typu *epifaryngu, epifarynxu* potvrdzujú platnosť zistenia, že morfologický systém spisovnej slovenčiny „ani dnes nie je meravý. Je v ňom pohyb, ale niet v ňom ani neporiadku, ani prevratných zmien" (Morfológia slovenského jazyka, s. 46).

Z doterajších poznámok sa ukazuje, že pri skloňovaní prevzatých odborných názvov typu *epifarynx* má vlastne používateľ jazyka na výber dve možnosti.

Tvary typu *epifaryngu* sú staršie a ustálili sa so zreteľom na ohýbanie podobných slov v latinčine. V spisovnom jazyku je ich miesto dosť pevné aj so zreteľom na odvodeniny, ktorých odvodzovací základ je v latinskom genitíve (porov. *faryngitída, faryngálny, faryngológ, faryngoskopia; laryngála, laryngizmus, laryngofón* atď.). Naproti tomu tvary *epifarynxu, larynxu, farynxu* vznikli pod tlakom domácej skloňovacej sústavy. Odzrkadľujú istý stupeň adaptácie a začlenenia týchto slov do slovnej zásoby slovenčiny.

Aký tvar má slovo *epifarynx* v 6. p. jedn. č.? Z jeho zaradenia k podstatným menám vzoru *dub* a z predchádzajúcich poznámok vychodí, že aj v 6. páde sú možné dve prípony — základná prípona *-e,* ale aj prípona *-u.* Prípona *-u* sa pripája vtedy, keď sa nepriame pády tvoria z latinského genitívneho kmeňa. Základnú pádovú príponu *-e* vtedy nemožno použiť — nedovoľuje to zakončenie kmeňa na spoluhlásku *g* (porov. *epilóg — v epilógu;* podrobnejšie pozri Morfológia slovenského jazyka, s. 92). Tvar *v epifarynge* je teda morfologická chyba. Prípona *-e* je odôvodnená vtedy, keď sa pri ohýbaní slova *epifarynx* vychádza iba z domáceho spôsobu skloňovania (porov. *komplex — v komplexe, index — v indexe,* teda aj *epifarynx — v epifarynxe).*

Slovo *epifarynx*, ale aj iné podobné slová možno skloňovať takto: N *epifarynx — epifarynx*, G *epifaryngu — epifarynxu*, D *epifaryngu — epifarynxu*, A *epifarynx — epifarynx*, L *epifaryngu — epifarynxe*, I *epifaryngom — epifarynxom*.

Na potenciálnu námietku, že sa zbytočne pripúšťajú a tolerujú dvojtvary, dáva odpoveď Morfológia slovenského jazyka (s. 49), kde sa morfologický vývin cez dvojtvary pokladá za celkom prirodzený. Dvojtvary pri skloňovaní slova *epifarynx* sú dané objektívne, špecifickým postavením tohto slova v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny a jeho špecifickými morfologickými vlastnosťami.

I. Masár

SPRÁVY A POSUDKY

Kniha o dejinách nášho spisovného jazyka

(V. Blanár — E. Jóna — J. Ružička: Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava, SPN 1974. 260 s.)

Tento zväzok sa dôstojne radí k predchádzajúcim prácam o dejinách slovenčiny (od E. Paulinyho a J. Stanislava). Autori jednotlivých kapitol nepíšu o danom období prvý raz; v tejto učebnici zhŕňajú svoje rozsiahle analytické štúdie, publikované inde (alebo aj nepublikované). Kniha podáva objektívny a vyvážený obraz o dejinách spisovnej slovenčiny, preto sa k nej ako k celku dá sotva čo dodať. Zastaviť sa možno iba pri jednotlivinách — pri jednotlivých faktoch, osobnostiach a pri ich hodnotení.

V 1. kapitole V. Blanár opisuje spisovnú slovenčinu v matičných rokoch. Obdobie matičných rokov spracúva podobnou metódou, ako pracoval E. Pauliny vo svojich dejinách spisovnej slovenčiny (SAVU, Bratislava 1948). Vychádza zo spoločensko-politickej situácie a sleduje jej dôsledky v jazykovej situácii na Slovensku. Až v druhej časti rozoberá vnútorný stav slovenčiny v tomto období. V prvej časti urobil záslužný krok tým, že podrobne prekreslil chaotickú jazykovú situáciu na Slovensku v päťdesiatych rokoch minulého storočia, ako i zástoj jednotlivých inštitúcií a osobností v nej. Vtedy sa náš spisovný jazyk, hoci s istými ústupkami (zväčša pravopisnými), udržal napriek výnosom viedenskej vlády, ktorá na návrh J. Kollára zaviedla ako úradný jazyk tzv. staroslovenčinu, t. j. češtinu s minimálnymi hláskoslovnými a tvaroslovnými úpravami, so zámerom, aby sa po čase dospelo k jedinému spisovnému jazyku pre Čechov, Moravanov a Slovákov. Na úvode Hattalovej Krátkej mluvnice slovenskej (1852) vidieť, ako bolo treba vysvetľovať, že zjednotenie sa vedúcich predstaviteľov katolíckej i evanjelickej stránky na „opravenej" slovenčine z októbra 1851 sa vlastne neprotiví požiadavkám vlády. No

aj tak vládne nariadenie „vnieslo do slovenského národného hnutia rozkol, ktorý sa prejavoval priam chaotickým stavom v používaní spisovného jazyka" (s. 9), vlastne jazykov (lebo sa používali tri: „opravená" slovenčina, bernolákovčina a „staroslovenčina") takmer celé desaťročie. V tomto období zmätkov spisovnú slovenčinu „podržali" bernolákovci (ostatná ich generácia), ktorí svojimi časopismi a inými orgánmi podopreli štúrovcov sklamaných situáciou po revolúcii v r. 1848—49 a vyradených z verejného života (vodcovia štúrovského hnutia boli postavení pod policajný dozor). Ako uvádza V. Blanár, dobrovoľná voľba jazyka príspevkov do literárneho almanachu *Concordia,* ktorý vydali J. Palárik a J. Viktorín r. 1858, ukázala, že „desaťročie trvajúci spor medzi prívržencami češtiny a slovenčiny je rozhodnutý v prospech slovenčiny" a že štúrovská slovenčina neznamená iba krátku epizódu v dejinách spisovnej slovenčiny. Vysvetleniu tohto desaťročia by sa zišlo venovať aj viac pozornosti.

Vonkajšie dejiny slovenčiny v druhej časti tohto obdobia, t. j. založenie a účinkovanie Matice slovenskej, sú viacej známe, preto sa autor viac venoval jej vnútorným dejinám. Prácu mu tu uľahčila konferencia o živote a diele M. Hattalu, ale aj tak zostávajú závažné jeho príspevky o rozvoji slovnej zásoby a terminológie v matičných rokoch, ďalej o formovaní štýlov, najmä odborného.

Spisovnú slovenčinu v tzv. martinskom období podrobne spracoval E. Jcna. Zvolil si iný postup. Po úvodnom opise politicko-spoločenskej situácie opiera sa viac o jednotlivé vedúce osobnosti (nie o inštitúcie, lebo tie boli násilne zrušené). Osobitné kapitoly venoval S. Hurbanovi-Vajanskému, J. Škultétymu, J. Vlčkovi, S. Czambelovi a popri nich aj P. Križkovi. Rovnako postupuje pri opisovaní reči krásnej literatúry. V rámci prvej časti tohto obdobia (1875—1890) tak osobitne spracoval P. O.-Hviezdoslava, S. H.-Vajanského a súborne ich nasledovníkov; v rámci druhej časti (1890—1918) jazyk realistov M. Kukučína, Timravy, Jesenského (nie už J. G.-Tajovského). Pri jednotlivých spisovateľoch uvádza aj literárnovedné poznámky, ktoré mohli v tejto knihe vystať, napr. niektoré biografické podrobnosti (porov. pri Kukučínovi), poznámky o obsahu diel, o umeleckých postupoch a pod.

Naopak, užitočné sú podrobnosti, ktoré autor zhrnul zo svojich rozsiahlych výskumov do kapitoly *Príprava Rukoväti S. Czambela,* lebo osvetľujú základné jazykovedné dielo, ktoré kodifikovalo martinský úzus, a nik zo žijúcich jazykovedcov ho tak dobre nepozná. Predstavujú S. Czambela v spravodlivejšom svetle, ako sa to robilo doteraz. (Czambel robil isté ústupky uhorskej vláde iba preto, aby mohol slovenčinu ďalej skúmať, a za vlastné peniaze.) Dobre doložené a uvážené sú aj konštatácie z kapitoly *Rozbor Rukoväti* a jej hodnotenie, najmä ich záver, ktorý sa v zovšeobecnenej podobe opakuje v závere časti. Žiada sa odcitovať štyri vety zo záveru celej časti:

„Czambelova kodifikácia jazyka založená na tzv. martinskom úze dobre vystihuje vtedajšiu spisovnú normu. Opieral sa o prax spisovateľov, „živú reč" i o vlastné jazykové povedomie. Náležite uplatňoval zreteľ i na vývin spisovného jazyka, na dobové náhľady a na výsledky slovanskej filológie. Czambelova kodifikácia sa všeobecne prijímala ako záväzná, pretože bola v zhode s vnútornými zákonmi slovenčiny a s potrebami súvekej slovenskej spoločnosti." Osobitne treba zdôrazniť ako dôležitú z teoretického hľadiska ešte

jednu vec, ktorú záver časti o martinskom období spomína a ktorá podmieňovala Czambelovu výstižnú kodifikáciu: o čo bola v tomto období spisovná slovenčina ukrátená z dôvodov sociálnej nerozvinutosti slovenského etnika, o to vyšší stupeň kultivovanosti dosiahla v krásnej literatúre. A to bol vklad, ktorý prinášal prepotrebné úroky aj v nasledujúcom období.

V zozname literatúry k martinskému obdobiu nám chýba zborník materiálov z konferencie o S. Czambelovi a J. Škultétym, ktorá sa konala v Trnave r. 1971.

V tretej časti, ktorá má názov *Spisovná slovenčina v Československu,* J. Ružička postupuje odlišne od E. Jónu a podobne ako V. Blanár, pravda, diferencovanejšie o to, o čo bola zložitejšia situácia spisovnej slovenčiny a rozmanitejšie jej funkcie v Československej republike a o čo sú prístupnejšie fakty a doklady o tom. Autor v nej mohol podať overené poznatky, lebo už predtým podrobne spracoval dejiny spisovnej slovenčiny v ostatnom polstoročí (v knihe *Spisovná slovenčina v Československu),* zorganizoval a viedol dve vedecké konferencie o danej problematike o spisovnej slovenčine v Československu a o kultúre spisovnej slovenčiny, ako aj iné konferencie s blízkou tematikou a v ostatných dvoch desaťročiach rozhodujúcim spôsobom do vývinu slovenčiny sám zasahuje. Pri opise dôsledne prizerá na spoločenské a politické podmienky. Vidieť to už na periodizácii. Skúmané obdobie delí na dve etapy: prvú tvoria desaťročia v kapitalistickej spoločnosti, druhú etapu desaťročia v socialistickej spoločnosti. Prechod medzi nimi tvorí „komplex celospoločenských udalostí v priebehu štyridsiatych rokov" (s. 201). Až druhé obdobie hodnotí ako súčasné obdobie spisovnej slovenčiny v najužšom zmysle slova. Prvé obdobie kvalifikuje na základe spoločenských, ale aj vnútrojazykových hľadísk ako prípravné. Pritom aj medzivojnové obdobie ďalej delí na dve časti: prvú predstavujú dvadsiate roky, poznačené konvergenciou slovenčiny k češtine, druhú, dôležitejšiu pre rozvoj spisovnej slovenčiny, v ktorej sa silnejšie presadil divergentný vývin a ktorú charakterizuje všeobecná, odborná a spoločenská príprava na funkčný rozkvet spisovnej slovenčiny ako plnohodnotného spisovného jazyka, predstavujú tridsiate roky. V tridsiatych rokoch sa slovenčina via facti stala každodenným dorozumievacím prostriedkom vo všetkých oblastiach na Slovensku. Nebolo by účelné parafrazovať vyčerpávajúce autorove údaje o spojitosti spisovného jazyka so spoločenským bytím, lebo by to bolo nevyhnutne zjednodušujúce. Radšej sa zmienime o tom, ako autor vzťah nášho jazyka a spoločnosti predstavuje. Predovšetkým dáva hovoriť starostlivo vyhľadaným faktom s celou ich nezastretou dôkaznosťou i pálčivosťou a potom ich komentuje. Nevyhýba sa ani háklivým otázkam, ale ku všetkému, čo hralo úlohu v spojitosti so slovenčinou, zaujíma postoj z dnešného hľadiska a svoj postoj odôvodňuje.

Na malej ploche, a predsa prenikavo sa autorovi podarilo podať i vnútorné dejiny slovenčiny za ostatných päťdesiat rokov. Popri vývine umeleckého štýlu opisuje rozvoj odborného štýlu a publicistického štýlu. Okrem toho komplexne charakterizuje všetky roviny súčasnej spisovnej slovenčiny: hláskovú, morfologickú, syntaktickú, slovníkovú. Primeranú pozornosť venuje aj kultúre reči.

Kniha Dejiny spisovnej slovenčiny (II) je užitočná príručka o najnovších dejinách spisovnej podoby nášho národného jazyka. *J. Oravec*

Školský dozor a slovenčina

V Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave vyšla nedávno metodická príručka pre školských inšpektorov a riaditeľov pod názvom *K metódam školskej inšpekcie a vnútroškolského dozoru* (Bratislava, SPN 1975, 205 s.). Jej autor dr. Jozef Melichar, CSc. zhrnul v nej svoje bohaté skúsenosti z inšpekcií na základných deväťročných školách. Ako ústredný školský inšpektor si nevšímal len učiteľovo pedagogické majstrovstvo, jeho odbornú a politickú vyspelosť, ale aj nástroj dorozumievania — jeho reč. A tej venoval v príručke aj zvýšenú pozornosť.

„Ak sa žiak nevie" — čítame na s. 112 — „súvisle ústne spisovne vyjadriť a píše pravopisne nesprávne, nie je to len vecou učiteľa slovenského jazyka." Na tej istej strane píše: „Medzi závažné požiadavky odbornej úrovne patrí aj posúdenie jazykovej kultúry učiteľa a žiakov, starostlivosť o jej rozvíjanie. Podľa Komisie SNR pre školstvo a kultúru z r. 1967 je pestovanie správneho písomného a ústneho prejavu záležitosťou všetkých vyučovacích predmetov. Vo vlastnom materinskom jazyku ako vo vyučovacom predmete si žiak osvojuje iba základné zákonitosti a formy jazykového prejavu. Väčšinu slovného fondu a odborný štýl si však osvojuje na iných vyučovacích predmetoch."

Učitelia slovenského jazyka sa môžu len tešiť, že aj z najvyšších miest — priamo z Ministerstva školstva SSR — vychádza hlas o potrebe pestovať spisovnú slovenčinu a dodržiavať jej normu na všetkých učebných predmetoch. Podľa metodickej príručky o školských inšpekciách a hospitáciách dozorné školské orgány — nimi sú školskí inšpektori a riaditelia škôl — pri komplexnom hodnotení učiteľovej práce majú zvážiť aj učiteľovu reč. Ak zistia v nej nedostatky, tvrdú výslovnosť, nárečové vplyvy, nesprávne výrazy, popletené (konfúzne) vety, pri hodnotení to musia učiteľovi taktne pripomenúť.

Metodická príručka pamätá aj na správnu výslovnosť. O nej sa píše takto: „Osobitne naliehavým problémom je hodnotenie spisovnej výslovnosti, aby sa nenarušili tradície a vývinové tendencie jazyka" (s. 112).

Dozorné a kontrolné orgány na inšpekciách ešte dosť často zisťujú jazykové vedomosti žiakov diktátmi. V triede môže byť niekoľko slabších žiakov, ktorí v diktáte urobia až 50 chýb. A keď sa vezme priemer, trieda so slabšími žiakmi sa dostane na najnižší stupeň rebríčka. S týmto priemerom — ak sa neberie zreteľ na sociálne zloženie žiakov — nie sú spokojné ani ústredné školské orgány.

Po skončení inšpekcie dozorné školské orgány píšu zápisnice. A tie — podľa autora príručky (s. 95) — majú byť z pravopisnej a rečovej stránky napísané starostlivo. V mnohých zápisniciach sa vyskytujú pravopisné a najčastejšie štylistické chyby (*prevádzajú sa inšpekčné previerky, jedná sa s riaditeľom, porada sa zahajuje* a pod.).

V závere príručky autor cituje Záznam z komplexnej inšpekcie na ZDŠ v Bratislave-Ružinove z r. 1974. Z analýzy dosiahnutých výsledkov sa dozvedáme, že v 5. ročníku podľa písomnej previerky zo slovenského jazyka približne 10 % žiakov nezvládlo aspoň dostatočne požiadavky učebných osnov. Žiakom najviac problémov robil pravopis vybraných a odvodených slov, ďalej tvorenie vety podľa obsahu a zloženia (s. 184). A ani na vyššom stupni sa

podľa tabuľky zo s. 191 pravopisné návyky žiakov nezlepšujú (v VII. C triede priemer z kontrolného diktátu bol 3,5).

Ďalej v zázname čítame: „Úroveň štylistických schopností žiakov nie je uspokojivá. Na vyučovacích hodinách sa zanedbáva rozširovanie slovnej zásoby, práca so slovným materiálom, ako aj štylizačné a štylistické cvičenia."

Melicharovu metodickú príručku by si mali podrobne preštudovať aj učitelia slovenského jazyka, aby vedeli, na čo sa zameriavajú naše dozorné školské orgány. Je to inštruktívna pomôcka, v ktorej sa potreba komunikovať v celom výchovnovzdelávacom procese vysoko kultivovanou rečou chápe ako prirodzená a mnohostranne výhodná zložka tohto procesu.

J. Janek

SPYTOVALI STE SA

Päť odpovedí pracovníkom ČSTK v Bratislave

1. *Možno napísať, že XY je postihnutý nezamestnanosťou?*

Odpoveď: Vo výraze *byť postihnutý nezamestnanosťou* je zreteľný obrazný prvok (porov. *postihnutý chorobou),* lebo nezamestnanosť je vlastne choroba kapitalizmu. Sloveso *postihnúť (dakoho, dačo)* je predmetové, a to prechodné (lebo má väzbu s predmetom v bezpredložkovom akuzatíve), a tak možno povedať nielen *Je postihnutý nezamestnanosťou,* ale i *Postihla ho nezamestnanosť,* ba i *Stíha ho (ju, ich) nezamestnanosť.* — Vyjadrenie *Je postihnutý nezamestnanosťou* pokladáme za správne, a navyše za mierne expresívne, oživujúce.

2. *V súvislosti s rezervovaním cestovných a iných lístkov má sa hovoriť o rezervovačných službách, rezervovacom a či rezervačnom systéme?*

Odpoveď: Hovoríme *rezervovať (si) lístok.* Vychádzame teda od slovesa *rezervovať.* Z uvádzaných prídavných mien *(„rezervovačný", rezervačný, rezervovací)* za pravidelné, dobre utvorené, pokladáme v danej vecnej súvislosti len prídavné meno *rezervovací:* teda *rezervovacia služba, rezervovací systém.* Ale treba uvážiť aj možnosť použiť slovesné podstatné meno: *služba rezervovania lístkov, predpisy o rezervovaní lístkov.* Upozorňujeme, že prídavné meno *„rezervovačný"* je tvorené nevhodne; prídavné meno *rezervačný* nepatrí do významového a odvodzovacieho okruhu slovesa *rezervovať,* lež k podstatnému menu *rezervácia.*

Navrhujeme názvy *rezervovací poriadok, rezervovacie predpisy (predpisy o rezervovaní lístkov* a pod.), *rezervovacia služba.*

3. *V spravodajskom materiáli z 2. januára 1976 sme mali vetu: Návrh ústavy bol predložený verejnej diskusii v apríli minulého roku. Nebolo by lepšie namiesto väzby predložený (predložiť) verejnej diskusii použiť spojenie predložený (predložiť) na verejnú diskusiu?*

Odpoveď: Keď sa čosi (dajaký dokument) predkladá osobe, používame sloveso *predložiť* + tretí pád: *predložiť riaditeľovi, príslušníkovi VB, sprievodcovi.* V danom prípade by sme sloveso *predložiť* mohli nahradiť slovesom *podať* alebo *preukázať.* Keď však ide o takú situáciu, že sa predkladá návrh ústavy, návrh vyhlásenia a pod., aby sa o ňom verejne diskutovalo, fakt, že sa príslušný dokument predkladá (podáva) dakomu, sa už potom stlmí (hoci je implicitne daný), a do popredia vystúpi cieľový význam. V takýchto prípadoch je primeranejšie použiť väzbu s predložkou *na,* teda *predložiť (návrh) na verejnú diskusiu.*

4. *Môžeme vo vecne ladenej správe použiť prídavné meno hotový, napr. je to hotová bratovražedná vojna?*

Odpoveď: Prídavné meno *hotový* v takýchto prípadoch trocha zveličuje (hyperbolizuje). Keď povieme *je to hotový zázrak, je to hotová svadba* (= hojná hostina), *je to hotová vražda* — vec, udalosť, ktorú charakterizujeme prídavným menom *hotový,* je iba podľa subjektívneho dojmu tým, čím ju situačne (expresívne) pomenúvame. Z naznačeného vychodí, že prídavné meno *hotový* má v takých prípadoch prirovnávaciu funkciu, a to intenzifikujúcu; možno ho nahradiť časticou *priam. (Je to priam svadba, vražda, zázrak!)* Pravdaže, už daná situácia sama je vždy citovo príznaková. A tak hyperbolizujúce použitie prídavného mena *hotový* nepokladáme za neprimerané ani pri referovaní o nej. Takto použité prídavné meno nevyznie disharmonicky ani v spravodajskom štýle.

5. *Ktorý z výrazov „niekoľko stovák našich obcí / niekoľko sto našich obcí" pokladáte za vhodnejší?*

Odpoveď: Radíme vybrať si druhú možnosť, a to preto, lebo číselné podstatné meno *stovka* má už veľmi často význam veci (napr. *stokorunová bankovka),* a tak výraz „niekoľko stovák obcí" je na triezve vyjadrenie počtu akýsi neúmerne nákladný. V danej súvislosti je primeranejšia základná číslovka *sto.* Treba dodať, že ju neskloňujeme: *niekoľko sto obcí, bez niekoľko sto obcí, k niekoľko sto obciam, o niekoľko sto obciach, s niekoľko sto obcami.*

G. Horák

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 10, 1976, číslo 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976.

Cena Kčs 3,—